

જિવંધ

41

4A

59

215

કહે

ત્યુ નં સમણસ્સ મગવઓ મહાવરિસ્સ

માંસાહારનો પ્રશ્ન

: લેખક :

તપોગચ્છાધિપતિ શાસનસમ્રાટ સુરિયક્યકવર્તી
સર્વતંત્રસ્વતંત્ર તીર્થોદ્ધારક આચાર્ય મહારાજ
શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજીના

પદ્માલંકાર

કવિરત્ન શાસ્ત્રવિશારદ આચાર્ય મહારાજ
શ્રી વિજયઅમૃતસૂરીશ્વરજીના

શિષ્યરત્ન મુનિરાજ

શ્રી પુણ્યવિજયજીના

શિષ્ય

મુનિરાજ શ્રી દુરંધરવિજયજી

સ્વ

: પ્રકાશન-સહાયક :

કપડવણુજ શ્રી જૈનસંઘ

શેઠ જેશિંગભાઈ પ્રેમાભાઈ

૧૯૬૫]

વીર સંવત ૨૪૬૫

[ઇસ્વી સન ૧૯૩૯

માંસાહારનો પ્રશ્ન

લેખક:—મુનિરાજ શ્રી ધુરંધરવિજયજી.

“પ્રસ્થાન” માસિકના ચાલુ વર્ષના કાર્તિક માસના અંકમાં શ્રીગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલે શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના ૧૫મા શતકના પાઠને આધારે શ્રી મહાવીરસ્વામીએ એક વખત માંસાહાર કર્યો હતો એમ સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવ્યો છે અને તેમ કરીને તે વિષયક ચર્ચા શાન્ત કરવાને બદલે વિશેષ ઊઠાપોઠ ઉત્પન્ન કર્યો છે. આ બાબતનું સત્ય સ્વરૂપ જો પ્રગટ કરવામાં ન આવે તો ધણુએકને મતિવિભ્રમ થવા સંભવ છે, માટે એ ભ્રમને દૂર કરવામાં ઉપયોગી એવી કેટલીક વાતો નીચે જણાવવામાં આવે છે.

[૧]

પૂર્વાપરનો સંબંધ મેળવ્યા સિવાય વાક્યનો અર્થ કરતાં અનર્થ થઈ જાય છે. માટે જૈન આગમોમાં માંસાહારનો જે સ્થાને સ્થાને સખ્ત નિષેધ છે, તે વાત લક્ષ્યમાં રહેવી જોઈએ. જેમકે સૂયમગ્ધાંગ સૂત્ર અધ્યયન ખીજમાં મુનિઓના આચાર પ્રસ્તાવમાં અમઙ્ગમાંસાસિણો (મુનિઓ) ‘મદ્ધ અને માંસ નહિ ખાનારા’ એવો સ્પષ્ટ પાઠ છે.

શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર શતક ૮, ઉદ્દેશ ૯ માંમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીજી ભગવાન મહાવીરને નરક ગતિ યોગ્ય કાર્મણુ શરીર પ્રયોગ બંધનું કારણ પૂછે છે ને ભગવાન મહાવીર ઉત્તર આપે છે, તે આ પ્રમાણે—

નેરદ્યાઉયકમ્માસરીરપ્પયોગબંધેણં મંતે? પુચ્છા ।

મહારંભયાપ મહાપરિગ્ગહયાપ કુખિમાહારેણં પંચિદિયવહેણં નેરદ્યા-
ઉયકમ્માસરીરપ્પયોગનામાપ કમ્મસ્સ ઉદપણં નેરદ્યાઉયકમ્માસરીરજાવ-
પયોગબંધે ॥

પ્રશ્ન—(હે ભગવાન,) નારકીના આયુષ્ય યોગ્ય કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધનું કારણ શું છે ?

ઉત્તર—(હિ ગૌતમ,) મહારંભથી, મહાપરિગ્રહથી, માંસાહારથી અને પંચેન્દ્રિયના વધથી નારકીના આયુષ્યને યોગ્ય કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે.

એજ પ્રમાણે શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં ચોથે ઠાણે નીચે પ્રમાણે પાઠ છે—

ચઉર્હિ ઠાણેર્હિ જીવા જેરહ્યત્તાપ કમ્મં પકરેતિ તંજહા મહારંભયાપ મહાપરિગ્ગહયાપ પંચેદિયવહેણં કુણિમાહારેણં ॥

આ ચાર કારણો વડે જીવો નારક યોગ્ય કર્મ બાંધે છે—૧ મહારંભ, ૨ મહાપરિગ્રહ, ૩ પંચેન્દ્રિયવધ અને ૪ માંસાહાર.

વળી ઉવવાઇ સૂત્રમાં પણ માંસાહારી નારકીને યોગ્ય કર્મ બાંધી નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એવો પાઠ છે તે આ પ્રમાણે—

ચઉર્હિ ઠાણેર્હિ જીવા જેરહ્યત્તાપ કમ્મં પકરેતિ જેરહ્યત્તાપ કમ્મં પકરેત્તા જેરહ્યપસુ ઉવવજંતિ તંજહા મહારંભયાપ મહાપરિગ્ગહયાયે પંચદિય-વહેણં કુણિમાહારેણં ॥

તેજ પ્રમાણે શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર, ચૂલિકા બીજી; ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પાંચમા, સાતમા અને ઓગણીશમા અધ્યયનો વગેરે સ્થળોએ માંસાહારનો સ્પષ્ટ નિષેધ કરેલ છે. આ બધી વાતો ધ્યાનમાં રાખીને જ જો તેની સાથેના સૂત્રોનો અર્થ કરવામાં આવે તો જ યથાવસ્થિત સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય. માટે શ્રીઆચારાંગ વગેરે સૂત્રોમાં ન્યાં “ માંસ ” વગેરે શબ્દોનો ઉપયોગ આવે છે, ત્યાં તે શબ્દોનો ઉપર્યુકત પાઠોને બાધ ન આવે તેવો “ મુજિઃ બહિઃપરિભોગે ” (ભોગ એટલે બાહ્ય પરિભોગ) અથવા “ માંસં ફલ્લગર્મઃ ॥ (માંસ એટલે ફલ્લનો ગર્ભ) એવો અર્થ પ્રાચીન ટીકાકારો શ્રી શીલાંકાચાર્ય વગેરેએ સ્કુટ રીતે કરેલ છે. શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર પાંચમ અધ્યયનની ગાથા ૩૭૦ નો અર્થ કરતાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી પુદ્ગલ શબ્દનો માંસ અર્થ દર્શાવી તરત જ અન્યે તુ કરીને પૂર્વાપરના અનુસંધાન તથા પ્રકરણને લગતો તેનો અર્થ ‘તથાવિધ ફળ’ એમ વનસ્પતિને લગતો કરે છે. તે બીજા અર્થમાં જ તેમની અનુમતિ છે. કારણ કે કોઈ પણ આચાર્યના વાક્યનો અર્થ સમજતાં પૂર્વે તેમની શૈલી જાણવી જોઈએ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી પ્રખર ન્યાયનિપુણ હતા તેમ તેમના વિરચિત અનેક ગ્રંથો સાક્ષી પૂરે છે. ન્યાય શાસ્ત્રની એક એવી શૈલી છે કે એક પક્ષ બતાવી તે પક્ષમાં પોતાની અરજિ દર્શાવવાને અને સ્વાભિમત સિદ્ધાન્ત અર્થ બનાવવાને માટે અન્યે તુ પરે તુ ઇત્યાદિ શબ્દોથી બીજો પક્ષ બતાવાય છે. આ શૈલી ન્યાયશાસ્ત્રના આકરગ્રંથ ચિન્તામણિની દીધિતિ ઉપર જાગદીશી ગાદાધરી વગેરે ન્યાયગ્રંથોમાં સ્થાને સ્થાને સ્પષ્ટ છે. આ શૈલીથી હરિભદ્રસૂરિજીને વનસ્પતિવાળો અર્થ અભિમત છે.

આ રીતે પૂર્વાપરનું અનુસંધાન કરતાં ભગવતીજી સૂત્રના ૧૫મા શતકમાંના પાઠનો અર્થ પણ વનસ્પતિને લગતો જ સંગત અને પ્રામાણિક ગણાય.

[૨]

શ્રી નહાવીરસ્વામી અને તેમના સાધુઓ નિર્જીવ બોજી હતા અને હોય છે એ વિષયમાં કોઈને મતભેદ નથી. જ્યારે માંસ કોઈ પણ સ્થિતિમાં નિર્જીવ હોતું જ નથી તેને માટે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિજી માંસનું સ્વરૂપ દર્શાવતાં કહે છે-કે :

સઘ : સંમૂર્ચ્છિતાનન્ત-જન્તુસંતાનદૂષિતિમ્ ॥

નરકાધ્વનિ પાથેયં કોઽશ્નિયાત્ પિશિતં સુધી : ? ॥ ૩૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર-તૃતીયપ્રકાશ ॥

જીવોના નાશ સમયે જ જેમાં અનંત જન્તુ-સંતાન ઉત્પન્ન થાય છે એવા દોષો વડે દૂષિત થયેલું અને નરક માર્ગમાં પાથેય (ભાતા) સમાન એવા માંસનું કયો ખુદિ-માન ભક્ષણ કરે ?

અર્થાત્ માંસમાં સર્વદા અનંત જીવરાશિ વ્યાપ્ત જ રહે છે. આ વાત નિર્મૂલ્ય નથી તેને માટે ટીકામાં પોતે સૂત્રની ગાથાને પ્રમાણ તરીકે મૂકે છે, તે આ પ્રમાણે—

આમાસુ અપક્કાસુઽ વિપચ્ચમાણાસુ મંસપેસીસુ ॥

સયયં ચિય ઉવવાઓ મણિઓ ડ નિગોઞ જીવાણં ॥ ૧ ॥

કાચી, પાકી, અને પાક ઉપર મૂકેલી એવી માંસની પેશીઓમાં અનવરત નિગોઞ જીવોનો ઉપપાત (જ્ઞાનીઓએ) કહેલ છે. આ પ્રમાણે અનન્ત જીવોથી ભરપૂર એવા માંસનો આહાર ભગવાન મહાવીર જેવા દૃઢપ્રતિજ્ઞ પુરુષ કોઈ પણ સ્થિતિમાં કરે એ વાત કેવળ શ્રદ્ધાને તો નહિ પણ ખુદિને પણ અગ્રાહ્ય છે. માટે જ શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના પન્નરમા શતકમાં શ્રી મહાવીરના રોગોપશમનાર્થે લાવેલ ઔષધના પાઠનો નવાંગી ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિજી તેમજ દાનશેખરસૂરિજી જે અર્થ કરે છે તે યથાસ્થિત લાગે છે. તે આ પ્રમાણે છે—

કપોતક : પક્ષિવિશેષ : તદ્વદ્ એ ફલે વર્ણસાધમ્યાત્ તે કપોતે કૂષ્માણ્ડે દ્રુસ્વે કપેતે કપોતકેતે ચ તે શરીરે વનસ્પતિજીવદેહત્વાત્ કપોતકશરીરે અથવા કપોતકશરીરે ઇવ ધૂસરવર્ણસાધમ્યાદેવ કપોતકશરીરે કૂષ્માણ્ડફલે ષષ ।

કપોત એટલે પક્ષિ વિશેષ તેની જેવાં જે બે ફળો વર્ણની સધર્મતાથી તે બે કપોત એટલે બે કૂષ્માંડ ફળો (ફળાં), નાનાં કપોત તે કપોતક કહેવાય. તે બે શરીર વનસ્પતિ જીવના દેહ હોવાને કારણે તે કપોતક શરીર કહેવાય. અથવા (ખીજ રીતે) કપોતકના બે શરીરોની જેવા બૂરાવર્ણના સાધર્મ્યથી કપોતક શરીર એટલે કૂષ્માંડ ફળો જ (લેવાં)

માર્જારો વાયુવિશેષ : તદુપશ્ચમાયકૃતં-સંસ્કૃતં-માર્જારકૃતમ્ ॥ અપરે-ત્વાહુ : માર્જારો વિરાલિકાભિધાનો વનસ્પતિવિશેષ : તેન કૃતં ભાવિતં યત્તત્તથા, કિં તત્ ? इत्याह “कुर्कुटकमांसकं” बीजपूरकं कटाहं “आहराहि” ति निरवद्यत्वात् ॥

માર્જાર એટલે એક જાતનો વાયુ તેના શમનને માટે કરેલું તે માર્જારકૃત કહેવાય. ખીજાએ કહે છે કે માર્જાર એટલે વિરાલિકા નામની ઔષધી વિશેષ, તેના વડે કૃત એટલે ભાવિત (સંસ્કારિત) કરેલ જે તે. તે શું ? તે કહે છે. “કુર્કુટકમાંસ” ખીજપૂરક (ખીજોઈ) કટાહ ગર્ભ : “આહરાહિ” એટલે લાવ, નિરવધ હોવાથી.

આ પ્રમાણે ભગવતીજી સૂત્રના ૧૫મા શતકના પાઠનો અર્થ છે. પ્રસ્તુત પાઠમાં

“માર્જારકૃતમ્” નો “ખિલાડીએ મારેલ” એવો અર્થ ગોપાળજીભાઈ પટેલ કરે છે, તે ખરાબર નથી, કારણ કે “કૃતમ્” નો અર્થ મારેલ એમ કોઈ પણ સ્થળે થતો નથી, પરંતુ “રાજિકૃતમ્” “બ્રાહ્મકૃતમ્” ઇત્યાદિ સ્થળોએ રાષ્ટ્રવડે સંસ્કારેલ, બ્રાહ્મવડે સંસ્કારેલ (કે જેને ભાષામાં રાષ્ટ્રવડે વગેરે કહેવામાં આવે છે) તે પ્રમાણે સંસ્કારેલ એવો અર્થ થાય છે. તેને બદલે “કૃતમ્” નો અર્થ ખેંચીતાણીને ‘મારેલ’ કરવો અને પૂર્વના ટીકાકારોને ખેંચીતાણીને અર્થ કરનારા કહેવા તે ઉચિત નથી.

વળી ભગવાન મહાવીરને ઔષધ વહોરાવનાર રેવતી એ કોઈ સામાન્ય સ્ત્રી ન હતી, પરંતુ મહાવીરના ચતુર્વિધ સંધ પૈકી કલ્પસૂત્રમાં વર્ણવેલ સુલસા વગેરે શ્રાવક સંધની ગણનામાંની મુખ્ય વ્રતધારિણી શ્રાવિકા હતી કે જેને ત્યાં ભગવાન મહાવીર વારંવાર નિષિદ્ધ તરીકે ઉપદેશેલ, નરકાવતારના દ્વારબૂત માંસ-ભક્ષણ કદી પણ સંભવી શકે જ નહિ.

[૩]

એવી એક શંકા સ્થાને છે કે માંસાહારના મહાન પ્રતિષેધક ભગવાન મહાવીરના આગમોમાં, સામાન્ય જનતાને ભ્રમમાં નાખે એવા ‘માંસ’ ‘કપોત’ ‘માર્જાર’ વગેરે શબ્દોની યોજના શાથી હોય ? શું સ્પષ્ટ અર્થને બતાવનાર ખીબ શબ્દો ન હતા કે જેથી આવા દ્વયર્થક તેમજ સાધર્મ્યથી અર્થ લઈ આગમ સંગત કરવા પડે તેવા શબ્દોનો પ્રયોગ કરાયો ?

આનું સમાધાન ગુરુગમથી જેઓએ જૈન આગમોનું રહસ્ય જાણ્યું છે તેવા આગમોના અભ્યાસીઓને સરલ રીતે થઈ શકે તેવું છે. તે એ કે ગણધરોએ આગમોની રચના ચતુરનુયોગમથી કરી હતી કે જેથી આગમના પ્રત્યેક સૂત્રથી દ્રવ્યાનુયોગનો, ગણિતાનુયોગનો, ચરણકરણાનુયોગનો તેમજ ધર્મકથાનુયોગનો અર્થ નીકળતો અને શિષ્યોને સમજાવતો હતો, પરંતુ આર્થ પ્રજ્ઞસ્વામી પછી-મેઘાદ્વાસ વગેરેને કારણે પ્રત્યેક સૂત્રોને એકેક અનુયોગમાં નિયત કરવામાં આવ્યા. આ વાત શ્રી હરિભદ્રસરિચિત શ્રીશ્વ-વૈકલિક ટીકમાં આ પ્રમાણે છે.—

इह चार्थतोऽनुयोगो द्विधा अपृथक्त्वानुयोगः पृथक्त्वानुयोगश्च तत्रापृथक्त्वानुयोगो यत्रैकस्मिन्नेव सूत्रे सर्वे एव चरणकरणद्वयः प्ररूप्यन्तेऽनन्तगमपर्यायार्थकत्वात् सूत्रस्य, पृथक्त्वानुयोगश्च यत्रकचित्सूत्रे चरणकरणमेव क्वचित्पुनर्धर्मकथैव वेत्यादि ॥ अनयोश्च धत्तव्यता ।

जावन्ति अज्जवहरा अज्जपुहुत्त कालियानुओगस्स ।

तेणारेण पुहुत्त कालियसुयदिट्ठिवाप य ॥

અહીં અર્થથી અનુયોગ બે પ્રકારનો છે. એક અપૃથક્તાનુયોગ અને ખીબે પૃથક્તાનુયોગ. તેમાં અપૃથક્તાનુયોગ એક જ સૂત્રમાં સર્વ ચરણ કરણ વગેરે યોગ પ્રપાદ્ય તે, કારણ કે સૂત્ર અનન્ત ગમ પર્યાય અને અર્થવાળું હોય છે. અપૃથક્તાનુયોગ તે કે કોઈ સૂત્રમાં ચરણકરણાનુયોગ જ હોય તો કોઈ સૂત્રમાં ધર્મકથાનુયોગ જ હોય, એ પ્રમાણે.

આ બંને યોગની વક્તવ્યતા આ પ્રમાણ છે. બ્યાંસુધી આર્થ વજ્જસ્વામી હતા ત્યાંસુધી કલિકાલુયોગને અપૃથક્ત્વપણું હતું, તે પછી કલિકસૂત્ર અને દષ્ટિવાદમાં પૃથક્ત્વનુયોગ થયો.

માટે ‘માંસ,’ ‘કપોત,’ ‘ભાજીર’ વગેરે શબ્દો, ખીજા અનુયોગમાં ઉપયોગી હોવાને કારણે વપરાયેલ અને તે જ કારણે સૂત્રોના શબ્દો પારવર્તનને અસહ્ય હોઈ એક અનુયોગમાં આગમો નિયત કરાયા છતાં કાયમ રહ્યા છે.

અનેકાર્થક વાક્યોની રચનામાં તેમજ તેની વ્યાખ્યા કરવામાં ઉપર્યુક્ત રીતિ આલુ સંસ્કૃત તેમજ લોક ભાષામાં પણ જોવાય છે. કવિશ્રી ધનપાલ ‘તિલકમંજરી’ની શરૂઆતમાં એક દ્વયર્થક શ્લોકથી કાદમ્બરીકાર બાણકવિનો પરિચય આપતાં કહે છે કે:—

કેવલોઽપિ સ્ફુરન્ બાણ : કરોતિ વિમદાન્ કવીન્ ॥

કિં પુન : કૃતસંધાન : પુલિન્દ્રકૃતસન્નિધિ : ॥

આ સ્થળે બાણ શબ્દનો અર્થ તીર અને બાણકવિ, કવિશબ્દથી કવિઓ અને કુત્સિત પક્ષિઓ, સંધાન શબ્દથી ધનુષ્ય સાથે જોડાણ અને કાદમ્બરી ગ્રન્થનું અનુસંધાન અને પુલિન્દ્ર શબ્દથી બિલ્લ અને બાણનો પુત્ર (શબ્દ સંબાનતાથી) લેવાય છે. ભાષામાં પણ—

ચરણ ધરંત ચિન્તા કરત ત્યાગત શીરશ્ચકોર ॥

સુવર્ણકું દુંદત ફીરત કવિ વ્યંભિચારી ચોર ॥

એ સૂક્તમાં ‘ચરણ’ અને ‘સુવર્ણ’ એ શબ્દોના બિન્ન બિન્ન દષ્ટિએ બિન્ન બિન્ન અર્થો લેવાય છે. તે શબ્દને સ્થાને (સુવર્ણને સ્થાને) સુશબ્દ, સુરૂપ કે કાંચન વગેરે શબ્દોની યોજના યોગ્ય નથી. કારણ કે એમ કરવા જતાં એના ખીજા ખીજા અર્થ કાઢવા અશક્ય થઈ પડે છે. તો ચાર ચાર અર્થવાળા આગમોમાં તેના શબ્દો હોય તેના શંકા જોઈ નથી.

[૪]

શ્રી. જોષાજીભાઈ પટેલે ભગવાન મહાવીરના વ્યાધિ અને તેના ઉપચાર અંગે—
ભગવાન મહાવીર સ્વામીનો વ્યાધિ તેજોલેશ્યાજન્ય હતો, તેજોલેશ્યા એ અલૌકિક વસ્તુ હતી, એટલે એ વ્યાધિનો ઉપચાર પણ અલૌકિક હોઈ શકે, એ ઉપચારની ચર્ચા વૈદ્યક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ન કરી શકાય—વગેરે મતલબનું લખાણ લખી એ વાતનો વિશેષ વિચાર કરવો માંડી વાળ્યો છે. પણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં એમણે જે કારણે એ વિચાર કર્યો ખડતો મૂક્યો છે એ બરાબર નથી, અને સંભવતઃ એ જ કારણે—વૈદ્યક શાસ્ત્રમાં વર્ણિત વસ્તુના ગુણ દોષના વિચારની ઉપેક્ષા કરીને તેમણે માંસહારનું વિધાન કરતો અર્થ સ્વીકારનો એમ ગણ્યો છે. એમણે એ વ્યાધિ અને એ ઉપચાર અંગે જે વિચાર કરવો ખડતો મૂક્યો છે તે આ છે—

અલખત ભગવાન મહાવીરના વ્યાધિનું કારણ તેજેલેસ્યા નામક એક અલૌકિક-બુદ્ધિમાં ન આવી શકે કે વૈદ્યક શાસ્ત્રમાં જોનો પરિચય ન મળી શકે એવી વસ્તુ હતી. પણ જે વ્યાધિનું કારણ અલૌકિક કે બુદ્ધિગમ્ય ન હોય તેનો ઉપચાર પણ અલૌકિક જ હોવા જોઈએ એવો નિયમ ન કરી શકાય. લાકિક કે અલૌકિક ગમે તે કારણથી ઉત્પન્ન થયેલ વ્યાધિની અસર છેવટે તો શરીર ઉપર જ થવાની છે એ નિશ્ચિત છે. તો પછી એ વ્યાધિને (એના કારણને પણ નહીં) વૈદ્યક દૃષ્ટિએ જોઈને વૈદ્યક દૃષ્ટિએ જ એનો ઉપચાર કરવામાં આવે તો શું ખોટું છે? આપણા ચાલુ વ્યવહારમાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે કેટલાય લોકો અમુક વ્યાધિના કારણ તરીકે વળગાડ, ભૂત, પ્રેત કે અમુક પ્રકારની અશાતનાને માને છે, અને છતાંય તેવા વ્યાધિ વૈદ્યક ઉપચારોથી જરૂર શાંત થાય છે.

ભગવાન મહાવીરનો વ્યાધિ પણ છેવટે શારીરિક જ વ્યાધિ હતો. એટલે એનો ઉપચાર પણ વૈદ્યક દૃષ્ટિથી વિરૂદ્ધ જઈને તો ન જ થઈ શકે. અથવા તો વૈદ્યકના વિધાન પ્રમાણે પણ એનો ઉપચાર અવશ્ય થઈ શકે. એટલે મહાવીરસ્વામીના વ્યાધિ પરત્વે ઉપયોગી કયો પદાર્થ હોઈ શકે તે વૈદ્યક શાસ્ત્રથી વિચારીએ. વૈદ્યક ગ્રંથોમાં પ્રમાણભૂત એવા સુશ્રુત નામના વૈદ્ય ગ્રંથના ૪૬મા અધ્યાયમાં કુષ્માંડ (કોળા)ના ગુણો નીચે પ્રમાણે બતાવેલ છે.

પિત્તઘ્નં તેષુ કૂષ્માણ્ડં બાલં મધ્યં કફાપહમ્ ।

શુકલં લઘૂષ્ણં સક્ષારં દીપનં વસ્તિશોધનમ્ ॥ ૨૧૩ ॥

સર્વદોષહરં હૃદયં પથ્યં ચેતોવિકારિણમ્ ॥

શાકોમાં બાળ કૂષ્માંડ (કોળું) પિત્તનાશક છે. મધ્ય કૂષ્માંડ કફનો નાશ કરનાર અને શુકલ કૂષ્માંડ હળવું, ક્ષારયુક્ત દીપન, મૂત્રવિશોધક, સર્વદોષને હરનાર, હૃદય અને મનોવિક્રમવાળાને પથ્ય હોય છે.

તે જ ગ્રંથમાં બીજોરાનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે—

લઘ્વમ્લં દીપનં હૃદયં માતુલુઙ્ગમુદાહતમ્ ॥

ત્વક્તિક્તા દુર્જરા તસ્ય વાતક્રિમિકફાપહા ॥ ૧૪૯ ॥

સ્વાદુ શીતં ગુરુ સ્નિગ્ધં માંસં મારુતપિત્તજિત્ ॥

મેઘ્યં શૂલ્લાનિલચ્છર્દિ કફારોચકનાશકમ્ ॥ ૧૫૦ ॥

દીપનં લઘુ સંગ્રાહિ ગુલ્માર્શોઘ્નં તુ કેસરમ્ ॥

શૂલ્લાનિલવિબન્ધેષુ રસસ્તસ્યોપદિશ્યતે ॥ ૧૫૧ ॥

અરુચૌ ચ વિશેષણ મન્દેઙ્ગૌ કફમારુતે ॥

માતુલુંગ (બીજોરું) હળવું ખાટું અમ્લિદીપક હૃદય છે; તેની છાલ (બીજોરાની છાલ) તિક્ત કુર્જર વાયુ, ક્રમી અને કફનો નાશ કરનારી છે; તેનું (બીજોરાનું) માંસ (ગર્ભ) સ્વાદુ શીતલ, ભારે સ્નિગ્ધ વાત અને પિત્તનાશક, બુદ્ધિવર્ધક, શલ વાયુ વમન કફ અને અરુચિને હરનાર છે; તેનાં કેસરાં અમ્લિદીપક હળવા ગ્રાહી ગુલ્મ અને અર્શનો

નાશ કરનારાં છે. વળી શ્લેષ્મ અગ્નિમાં અગ્નિમાં કફ વાયુ અગ્નિમાં તેનો (ખીજોરનો) રસ વિશેષે કરીને ઉપદેશાય છે.

આ પ્રકરણ વાંચનાર દરેક વિચારકને સ્પષ્ટ માલુમ પડશે કે બાલકૃષ્ણમાં (કાળું) સામાન્ય રીતે પિત્તનાશક હોવાથી રેવતી શ્રાવિકા, ભગવાન મહાવીર માટે ઔષધ તરીકે તૈયાર કરે પણ ખીજેડ પિત્તની સાથે વાયુને પણ હરનાર હોઈ શ્રી મહાવીરસ્વામી નિરવધતાને કારણે એ જ મંગાવે તે જ સંગત છે. વળી ઉપર શ્લોક ૧૫૦ માં “ માંસ ” શબ્દ સુશ્રુત મહર્ષિએ ફલગર્ભના અર્થમાં વાપરેલો સ્પષ્ટ દેખાય છે આથી એ વાત વાયકના ધ્યાનમાં ખૂબ રહેવી જોઈએ કે પૂર્વે માંસશબ્દ ફલગર્ભના અર્થમાં પુષ્કળ વપરાતો અને વનસ્પત્યાહારના વિષયમાં “ માંસ માંસ મુંજેજ્જા ” ઇત્યાદિ પાઠ મૂકવામાં સંદિગ્ધતા ન રહેતી. વળી સુશ્રુતમાં કુકુટનું વર્ણન કરતાં તેને ઉષ્ણવીર્ય તરીકે વર્ણવેલ છે કે જો પિત્તજ્વર વગેરે દાહક વ્યાધિ ઉપર તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે વ્યાધિનું શમન કરવાને બદલે ઉલટું વિકાર વૃદ્ધિમાં કારણીભૂત થાય માટે પિત્તના શમન માટે વૈદ્ય દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં પણ માંસ અર્થ કદી પણ સંગત ન થાય અને વનસ્પતિવાળા અર્થો સર્વાંશે સંગત થાય છે.

[૫]

વાત, પિત્ત અને કફ એમ ત્રિપ્રકૃતિ અને સપ્તધાતુથી બંધાયેલ ભગવાન મહાવીરના શરીરમાં દેહસ્વભાવ જન્ય વ્યાધિઓ વૈદ ઉપાયોથી નાશ પામે તે જ વાત સર્વ સુચને માન્ય થઈ શકે. માટે જ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યા પછીના ભગવાન મહાવીરના અનેક ઉપસર્ગોમાંના એક કર્ણકીલક (કાનમાં ખીલા) નામના ઉપસર્ગના પ્રસંગે શ્રી મહાવીરને કર્ણમાં મહાપીડા હતી ત્યારે વૈદ્યને ત્યાં આહાર માટે જતાં વૈદ્યને તે મહાપુરુષને કંઈક પીડા છે એવું જ્ઞાન થયું, અને તેના નિવારણને માટે તે શ્રીવીરની પાછળ પાછળ ફરવા લાગ્યો અને ભગવાન સ્થિર થયે છતાં કીલકકર્ણે ક્યાં બાદ સંરોહિણી ઔષધી વડે તે પ્રભુ રૂઝવી નાખ્યો, એ વૃત્તાન્ત જૈન આગમોમાં પ્રસિદ્ધ છે.

[૬]

યુક્તિવાદના સમયમાં ભગવાન મહાવીરે એક વખત ઔષધના કારણે પણ માંસનો આહાર તરીકે ઉપયોગ કર્યો હતો તેવો વિચાર ખુદ્ધિને ગ્રાહ્ય ન થઈ શકે, કારણકે નાયકની પ્રવૃત્તિ ઉપર તેના અનુયાયિઓની પ્રવૃત્તિનો આધાર છે. એ જ વિચારને કારણે ભગવાન મહાવીરે એક વખત ક્ષુધા અને તૃષાર્ત મુનિઓને ગૃધ્રાની અપૂર્વ ગરમીથી અચિત્ત અને નિર્જીવ તલ અને જલનો યોગ હોવા છતાં નિષેધ કર્યો હતો. અને ખુદ્ધે પોતાના જીવનમાં એક વખત માંસ-ભક્ષણ કરેલ તેને પરિણામે આજ પણ બૌદ્ધાનુયાયિઓમાં માંસાહારની પ્રચુરતા દેખાય છે અને મહાવીરના અનુયાયિઓમાં માંસભક્ષણ પ્રત્યે તેટલી જ ઘૃણા દેખાય છે. એ પ્રમાણે કાર્ય ઉપર પણ કારણનું અનુમાન થઈ શકે છે કે મનુષ્ય સ્વભાવના વેત્તા ભગવાન મહાવીર એક પણ વખત માંસ ભક્ષણ કરી જગતને માંસાહારનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપે નહિ.

કપડવણ્ણ

૧૯૯૫, માર્ગશીર્ષ, અમાવાસ્યા

60

